

BİLİMİN YENİDEN İSLÂM'A YÖNELMESİ

Bilgiye ve Değerlere İslâmî ve Batılı Yaklaşımların
Bir Değerlendirmesi

Ziyâuddin SERDAR

Çeviren : Dr. Emin ERTÜRK

Uludağ Üniversitesi İdarî İlimler Fakültesi
Öğretim Üyesi

Son yıllarda, konuyla ilgili İslâm alimleri İslâmî Bilim'e çağdaş bir kimlik bulmak için çalışmayı zarurî saymaktadırlar. New Scientist'de yayınlanan ve oldukça ilgi uyandıran bir makalede,⁽¹⁾ İslâm Dünyasındaki bu olayı baştan başa özetledim ve İslâmî bilimin yeniden ortaya konulmasının müslüman âlimlerin, teknik bilimle uğraşanların, tarihçilerin ve bilim felsefecilerinin karşılaştıkları en mühim ve entellektüel olarak en hayati bir mesele olduğunu belirttim. Daha yakınlarda yapılan bazı seminerlerde ["İslâm ve Bilim" Pakistan, İslâmâbâd; "İslâm Bilim Adamları ve Mühendisleri Birliği'nin Yedinci Yıllık Konferansı", Purdue Üniversitesi, Lafayette, Indiana, USA; "Uluslararası Birinci Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi", İstanbul, Türkiye; "Uluslararası Öncü Çalışma Enstitüleri Federasyonu'nun "Bilgi ve Değer" üzerine yapılmış altı seminer çalışması; Stockholm; "İslâm'da ve Batı Bilim Teknoloji : Bir Sentez," başlığı altında İslâm ve Enternasyonal Batı'da] ortaya konan çalışmalarda, hem çağdaş hem de tarihi açıdan İslâmî bilimin derin tartışmaları yapılmıştır.

Bu toplantılar ve özellikle de sonucusu, İslâmî bilimin çağdaş tabiatını anlamanızı büyük ölçüde kolaylaştırdı. Gerçekten, İslâm ülkelerinde gelişen

bilim politikaları için rehberlik edecek bir İslâmî bilim tanımına yaklaşılmış durumdayız. Bu politikalar, İslâmî değer ve kültürle uzlaştırmadan, hem bilim ve teknolojinin meyvelerinden yararlanmak ve hem de İslâmî dünya görüşü ve felsefesine yaşayan bir dinamik form kazandırmanın yollarını araştırmaktadırlar. "İslâmî Bilim" nedir? sorusuna açıklık getirmekten oldukça farklı olarak, ileride mevcut ve hizmete hazır ve aynı derecede uygun bir soruyu gündeme getirdiler: "Ona niçin ihtiyaç duyuyoruz?"

Bu son soru hem Batılı, hem de İslâmî perspektiften cevaplandırılabilir. Hayret verici husus şudur ki; cevaplar birbirini tamamlar mâhiyettedir.

"Bilim, teknoloji ve toplum"la ilgili yoğun literatüre bakılırsa, bilimin akut bir krizle karşı karşıya geldiği hususunda artan bir endişenin olduğu görülür⁽²⁾. Ne yana baksak, bilim ve teknolojinin tabii çevreyle iç etkileşimi arasında problemler buluruz. Bu problemler hem artmakta hem de karmaşıklaşmaktadır. Bunlara tek tek getirilen pratik çözümler ise, çevresel, ekonomik ve politik tazyiklerin sisi içinde kaybolmaktadır. Gerçekten insanoğlunun şu anda yüzyüze geldiği en anlamlı olay, birçok ikilem ve problemin birlikte hamlesi altında,

1) "Can Science Come Back to Islam?", New Scientist, vol.88, pp.212-216; Arapça, Türkçe ve Çinceye çevrilmiştir.

2) Bkz. mesela J.R.Revetz, Scientific Knowledge and its Social Problems, Oxford University Press, London, 1971, H.Rose and S.Rose (Editors), The Radicalisation of Science, MacMillan, London, 1976; David Morley, The Sensitive Scientist, SCM Press, London, 1978; I.Spiegel-Rosing and D.de Solla Price (Editors), Science, Technology and Society: A Cross Disciplinary Prospective, Sage, London, 1976; and Sanford L. Lakoff, Science and Ethical Responsibility, Addison-Wesley, London, 1980; Ted Howard and Jeremy Rifkin, Who Should Play God?, Dell, New York, 1977; and Colin Norman, The God That Limp: Science and Technology in the Eighties, Norton, New York, 1981.

yaygın bir şaşkınlık içinde bulunmasıdır. İnsanın geleceğinin gayri şahsî korkuları — kendinden kaçma, kaynakların (enerji, yiyecek, su v.s.) tüketilmesine yönelik üretim yönelimli teknoloji, çevre ve toprak üzerine son derece vahim ve fert başına artan baskılar, kitle halinde üretimdeki hızlı artış; nükleer, biyolojik ve kimyasal silâh cephaneleriyle mücadele — bilimin kendisinde bir krizin yaşandığını açıkça göstermektedir. Halbuki biz, bilimden hem araştırma, hem de uygulama olarak günlük hayatımızın dayandığı, genelde, birleşik bir sistemi anlıyoruz. Gördüğümüz şey ise, insan amaçlarının tatmini için tabii dünyayı kontrol vasıtalarında ve sistemde bir krizin gelişmesidir.

Bundan da öte, bilim krizinin ve bilimin sosyal uygulamasının da gösterdiği gibi, kimsesiz araştırmacıların, bir vefî yaşayışına benzetirsek, bu yola kendilerini vakfetmelerinin son derece modası geçmiş birşey olduğunu belirtebiliriz. Bilim felsefecileri, bilim adamlarının olayları çakıltaşı gibi toplamadığını, ayrıca problemleri de araştırdıklarını görmüştür. Karl Popper'den öğreniyoruz ki, bilim adamları keşfettikleri hiçbir şey hakkında, sonucu tahkik edecek genel bir karar olmayışı yüzünden, asla emin değildiler³⁾. Ayrıca T.S.Kuhn'a göre, çoğu bilim adamları bir paradigma içindeki bilmeceyi çözmeye gayretli içindedir; paradigma bir bilimsel devrim ile bertaraf edilince, çözülen bilmece de onunla ortadan kalkmaktadır⁴⁾. Ve hatta cazip bulmacalar üzerinde çalışma ve kalanları terketmekten bile bilim adamları mahrumdur. Alvin Wineberg'e göre bilim, "trans-science" (geçiş bilimi) olarak adlandırılan büyük ve gelişmekte olan mühim problemler seti ile yüzyüze geliyor. Bu problemlere teknik bir düzenlilik getirilebilir belki ama, çözümleri teknik olarak imkânsızdır⁵⁾. Çok düşük seviyeli kirleticilerin tıbbî olarak belirlenmesi, tipik bir trans-science problemidir. Böyle bir durumda (yasaklamak, ya da limit bir değer koymak gibi) cevap sağlayabilen araştırmadan önce hemen bir karar alınmalıdır. Bilimsel bilgi, ondan sonra politika, ahlâk ve yönetim bilimlerimizin bakış açılarıyla desteklenmelidir. Bilimsel expertiz hâlâ gereklidir. Fakat o, öncekinden daha uyanık ve kurnaz olmalıdır. Bilim adamları onun belirsiz ve eksik sonuçla-

rını, durumun insanî ve moral faktörlerinin ışığında değerlendirmelidir. Expertiz artık vakalara ait başedilmez gerçeklerin erzak müteahhidi durumdadır:

Bu içe dönük aydınlanmanın ışığında açıktır ki, bilimin sosyal ve ahlâkî taraflarında herhangi bir hazırlığın olmayışı halinde, bilim adamları onların bütünlüğüne yönelen tehlikelere göğüs germek ve hatta bu tehlikeleri anlamak hususunda iyi örgütlenmemişlerdir. Araştırmacıların bilgiden başka onun sapmasına ya da tenkiline taraf oldukları alanlar hızla çoğalıyor. Genetik mühendisliği, sanayi için yoğun güç vad ediyor ama, hâlâ zararsız kullanımı için ihtiyaç duyulan düzenleme ortada yok⁶⁾. Micro prosesörler kitle ölçeğinde insanlarda ihtilâle yol açabilirdi, fakat bilimsel toplum, kamuya ulaşmak için, sadece uyuşturucu tatminine müsaade ediyor. Yeniden birleştirilen DNA deneyleriyle ortaya çıkan karışık ahlâkî ve ekolojik meseleler, mikro-teknolojiyle ortaya çıkan güç ve teknoloji meseleleri, geçenlerde açıklanan örneğiyle, nükleer güç bilimcileri ve mühendislerinin cahil ve beceriksizliği —Harrisburg'daki gibi— suistimal edilmiş ve yanlış yola sevkeden bilimsel bilginin kamuya açıklanması ve bu alanda uzun süreli ciddi tehlikelerin ortaya çıkmasında artan bozulma şüphesi; yani "risk değerlendirme"⁷⁾ disiplinlerinin ortaya çıkması, ve daha niceleri gösteriyor ki, entegre bilgi ve değer görüşü takdim eden yeni bir bilimsel faaliyet modeli, bilim için bir nimet olabilirdi.

Gerçekte Leeds Üniversitesinde Bilim Tarihi ve Felsefeci Jerame Ravetz'in İslâm ve Batı Seminerinde söylediği gibi, "garbî bilim, bir alternatif model için yırtılmaktadır. Bugünkü garbî bilime baktığım zaman, onun sosyal rolü ve değer temelleriyle ilgili çok fazla aldatma buluyorum. Bu bilimin hiç kimsenin sorumluluğunu üstlenmediği ve maliyetine katlanmadığı o kadar çok tahrip edici ve kötü etkilerini görüyorum ki ve içinde o kadar çok dogma ve batıl itikat buluyorum ki, realize olmuş medenî değerleri tek başına savunmak için bu kurum, yapabildiğim ölçüde derin bir şekilde eleştirmek zorunda kalıyorum.

3) Bkz. Karl Popper, *Objective Knowledge*. Oxford University Press, London, 1972

4) Bkz. T.S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolution*, University of Chicago Press, Chicago, 1961.

5) Bkz. Alvin Wineburg, "Reflections of a Working Scientist", in G. Holton and W. Blanpied (Editors), *Science and the Public: The Changing Relationship*, Reidel, Boston, 1976; ve diğer denemeler.

6) Bu meselelerin iyi bir tartışması Morlay ve Norman tarafından yapılmıştır. Bkz. Referans 2.

7) Bkz. William W. Lowrance, *Of Acceptable Risks: Science and the Determination of Safety*. William Kaufmann, Los Altos California, 1976. and the Host of publications of the Scientific Committee on Problems of the Environment (SCOPE) of the International Council of Scientific Unions (ICSU), hepsi Wiley tarafından basılmıştır.

Ravetz işaret ediyor ki, bilimdeki kriz bir sürü paradoks üretmiştir. Bunların en büyüklerinden biri şudur; "Bundan birkaç asır önce garbî bilim, ideolojistlerinin bilimlerini değerlerinin temeli yaparak, konularının insanî anlamından ve yararlılığından söz ediyor, buna mukabil aynı zamanda konularının kendi içinde değerlerle bağlantısının olmadığını uydurarak veya tartışarak bu anlamın sorumluluğundan ve maliyetinden kaçınıyorlardı." Geçmiş olaylardan uzaklaşır uzaklaşmaz ve bilimde karar ve seçim sürecine bakar bakmaz, değerlerin varlığını inkâr edilemez görürüz. Fakat bazıları bilgimizin değerlerden seçildiğini iddia etse bile, bilim adamlarının bu iddiası değerden yoksundur. Fakat bu değerlendirme bile tartışılabilir. Eğer bir araştırmacı iki faktör veya değişken arasındaki istatistikî korelasyonu analiz (tahlil) etmek istiyorsa -ki bilimsel deneylerle bu kat'î derecede yaygın bir prosedürdür- Ravetz'e göre değerlerin ihlâlini araştırabilir. Bir istatistikî test dizayn edilirken ilim adamı hangi anlamlı seviyede işin yapılacağına peşinen karar vermek zorundadır. Çünkü daha yüksek anlamlılık düzeyi, daha büyük bir örnek ve daha uzun uzadıya ve yorucu ve dikkatli test prosedürü gerektirir. Çoğu alanlarda test %95 anlamlılık seviyesinde yapılır. Bazılarında da %99 anlamlılık kullanılmaktadır. Anlamlılık düzeyinin seçimini belirleyen deney dizaynidir. Fakat bu anlamlılık düzeyinin seçimini belirleyen nedir? Kabaca söylersek, diyor Ravetz "eğer bir şey için çok tehlikeli bir test yapıyorsanız, kötü bir durumun ihmal edilmediğinden emin olmak için daha yüksek bir anlamlılık düzeyi kullanırsınız. Eğer oldukça hilesiz bir şey yapıyorsanız, o zaman, zamandan ve paradan tasarruf etmek için daha düşük bir anlamlılık düzeyi kullanabilirsiniz. Bir sonucun amaç fonksiyonundan çıkan ve ondan sonra yapılan, zor kantitatif çalışmalarla biçimlenen, kantitatif tekniklerin kalbinde, kafanızı kurcalayan bir sürü ince nokta vardır."

Şüphesiz boyut ve vurgularından bilimsel metodun içerdiği değerlere kadar, bilimimizin değer yükü tabiatına işaret eden tek kişi Ravetz değildir. Hem radikal hem de radikal olmayan, Everett Mendelsohn, Theodore Roszak, W.H. Davenport, Paul Goadman, Ion Mitroraff, Hilary and Steven Rose, J.J. Solaman gibi daha birçok bilim ve toplum ulemâsı tarafından yazılmış bir yığın literatür vardır. Bu literatürde "bilginin sosyal inşası" tahlil edilmekte ve bilgi ve cehaletin, politik güçler ve değer-

lerin hâkimiyeti altında inşa edildiği, hangisinin bilinmesi ve hangisinin yayılması gerektiğine de karar verildiği belirtilmektedir. (8)

Gazali, Ibn Haldun ve El-Birûnî gibi klasik İslâm âlimleri de bilgiyi sosyal güçlerin ve toplumsal ihtiyaçların (hem reel hem de imaj olarak) bir mahsulü olarak gördüler⁽⁹⁾. Bu anlamda, çağdaş İslâm bilim adamlarının batılı bilim kritiklerinden olduğu kadar kendi cedlerinden de öğrenecek çok şeyleri vardır. Diğer taraftan bilgi ve değerler meselesi bin yıldır İslâm âlimlerini meşgul etmiştir ve batılı bilim adamları da bilim üzerine bu son derece geniş literatürden okumak suretiyle yararlanmışlardır. Bu nokta da "İslâm ve Batı" seminerinde kuvvetle vurgulanmıştır.

Öyleyse çağdaş bir islâmî bilim modeli inşa etmek için islâmî kıymet hükmü nedir?

Yaşayan bir islâmî bilim modeli olmaksızın, gerçekte yaşayan ve dinamik bir islâm toplumu tasavvur olunamaz. İslâm'da mukaddes, mukaddes olmayan, dünyevî ve dinî şeyler arasında ayırım yoktur. Bugün, garbî ilim özellikle dünyevîdir. Bu ilim, islâm dünyasında kısmen kolonyal, kısmen de bağımlılığa ikna eden global yapılar yüzünden kökleşmemiştir. Fakat bu kökleşmemenin en büyük sebebi, onun yabancı bir aktarma olması, İslâmın temel değerlerinin bir kısmını oyması ve İslâm toplumunun derin tarihi şuurunun aleyhine bulunmasıdır. İslâm Bilim, Teknoloji ve Kalkınma Vakfı Başkanı Keftani ve Dahran Petrol ve Maden Üniversitesinde Jeolog Ragıp El Neccar gibi bazı âlimler dinî inançlarıyla bilimsel faaliyetlerini kişisel dindarlıklarında telif ediyorlar ve bilgiyi araştırmanın İslâmın temel akidesi ve bunun en asil ibadet olduğuna inanıyorlar. Fakat kişisel dindarlık kâfi değildir; "ben laboratuvarında evrimci, dışarda yaradılışa inanan biriyim" gibi bir felsefe, kişisel planda belki biraz çalışabilir, fakat böyle bir ahlâk İslâm toplumunda kök salamaz. Gerçekte kök salma söz konusu olsa, o, acaip, şizofrenik bir toplum üretir.

Çoğu müslüman bilim adamı iki tip bilgi türüne sahiptir. "İslâm Medeniyetinin Geleceğinin"de geliştirdiğim terminolojiye sadık kalarak, bunları operasyonel ve operasyonel olmayan bilgi olarak adlandırabiliriz. Onların operasyonel bilgisi, garbî bilimdir. Bu bilgi onların hem batılı kavramlardan ve hem de kendi ülkelerinde batı tipi kavramlardan öğrendikleri basit ve pratik bilim modeline dayanır.

8) Bu âlimlerin görüşlerinin bir özeti için bkz. Science, Technology and Development in the Muslim World, Cromm Helm, London, 1977. 2. Bölümü.

9) Gazalî'nin Bilgi Kitabı (Eşref, Lahor, 1962), meselâ, bilgiyi biçimlendiren dini, sosyal ve toplumsal güçler üzerinde özellikle durmaktadır.

Modelin çalışması şöyledir: Bilim adamları olayları keşfeder, keşsettikleri olayları teknoloji ile uğraşanlara aktarırlar, onlar da bu olayları yeni alet ve süreçlerin yaratılması için kullanır. Onların ürünleri imâl edilir, test edilir ve tüketici tercihlerini açıklayan piyasa tarafından seçilir. Nihayet insan, bu bilime dayalı düzenli teknoloji akıntısıyla hayatlarını zenginleştirir. Bu şema birkaç yönden caziptir. Birincisi bilim adamlarına, teknolojistlere, bir piyasaya ve daha yakın yıllara kadar artan bir refaha sahip bulunuyoruz. Bunun yanında teknoloji, mevcut iş durumunun hem iyi hem de gerekli gösterilmesini sağlıyor. İslâm, herşeyden evvel, bilgiyi araştırmayı, olayları keşfi ve insanın refahını artırmayı herkese vazife olarak veriyor. Bilim adamları olaylardan, başka birşey keşfedebildiler mi? Teknolojistler çalışmayan şeyi pazarlayabildiler mi, yoksa çalışmıyor deyip bir tarafa mı attılar? Tüketiciler ihtiyaçları hakkında yanıldı mı? Her safhada otonom olarak uygun bir sıra ile hareket eden herkes herşeyin iyi olacağını tahmin ediyor. Müslüman bilim adamlarının çoğu da hâlâ bu folklore inanıyor. Onların, garbî ya da garbîleştirilmiş öğretmenlerine ve kolonyal efendilerine imanları tamdır. Bunun sağladığı en mühim aşağılık kompleksi, hiç kimsenin gerçekliğin folkloriden önemli ölçüde farklı olduğunu düşünmemesidir.

İslâm âlimlerinin operasyonel olmayan bilgisi, İslâmî değerlerle ilgilidir. Sözlü destek sağladıkları bu değerler, bilim adamı ve teknolojist olarak yaptıkları işlerin dışındadır. Fakat teslim etmek gerekir ki, bu müslümanlar, şahsiyet ve kimlik arayışı içindedirler. Kişisel dindarlıklarını vurgulayarak yaptıkları bu şey onların Allah'a aşkıni yansıtır ve günlük islâmî örfün derinleşmesini sağlıyor. Çünkü akıllar garbî bilimsel disiplinlere, bilim felsefesine ve ürettikleri dünya görüşüne öyle dalmış ki, İslâmî bilim ve teknoloji değerleriyle bütünleşen bir alternatif bilim modeli geliştirmek onlar için zordur. İslâmî bilim uzak ve ölü bir tarihtir, bir bilinmeyen varlıktır; onlar da işte bu bilinmiyenden korkup kaçmaktadırlar.

Müslüman bilim adamları bilim, teknoloji ve değerler üzerine tartışmalardan kaçınıyorlar ve gerçekten bilimin batılı eleştirilerine çok az ilgi gösteriyorlar. Çünkü onlar bunu gerçek bilimin yolundan uzaklaşma teşebbüsü olarak görüyorlar; bu onlara modern teknolojiyi inkâr geliyor ve nihayet batı medeniyetinin sağladığı gözle görülür yararı temin

eden bilim ve teknolojinin meyvelerinden onları mahrum etmesinden korkuyorlar. Bazıları da İslâmî bilimin zikrini profesyonel bütünlük ve kabiliyetlerine yönelen bir tehdit olarak görüyor. Bununla birlikte eğer iyi bilim adamı iseler ve eğer hakim paradigmalara ve eğitildikleri metodoloji içinde bilmece çözmeye usta iseler o zaman bile batılı kriterlere göre tanımlanmış problemleri çözmeye uğraşmaktadırlar. Radikal olarak farklı paradigmalarda nasıl icraî faaliyet yapacakları, radikal olarak farklı problemler üzerinde nasıl çalışacakları, açık bir soru olarak durmaktadır.

Fakat eğer müslüman bilim adamları, garbî bilim sistemi içinde faaliyete devam ederlerse, toplumlarını besleyen hakikî değer ve normlardan, onları mahrum etme riskiyle karşı karşıya kalır, toplumlarıyla alâkası olmayan problemler üzerinde çalışarak potansiyellerin ve mevcut kaynaklarını israf eder ve nihayet toplumlarına, kendi öz varlıklarına, yabancılaşırlar. Bilimdeki krizi, o takdirde, çözememeleri bir yana onu daha da ağırlaştırırlar.

Bütün bunlara "Yedinci Müslüman Bilim Adamları ve Mühendisleri Birliği Yıllık Toplantısı" delilik etti. Konferansta "İslâm Dünyasının Kalkınması için Tatbiki Bilim"¹⁰⁾, "İslâm Dünyasında Teknoloji Transferi ve Tarımsal Kalkınma" üzerine tebliğler, "Kayalık Dağlarda Pompalama Projesi" ve "Sermaye yoğun işyerlerinde Verimliliği Artırma Planı" gibi konular tartışıldı.

Bütün bu tebliğlerin hepsinin İslâm ve Müslüman toplumlar için yaptığı şey İngiltere ile Romanya arasındaki futbol maçında yapılması gereken şey kaddı. Bununla beraber, alet ve bilgi sistemlerinin yabancılaşmasıyla insanların iç çatışmaları bazen sürpriz denecek kadar iyi, bazen de facia yaratacak kadar kötü sorunlar ortaya koyuyor. Bazıları müslüman toplumları Batı'daki fakir taktiklerine döndürmeye çalışırken, diğerleri de bu sistemi müslümanların özel problemleri üzerinde çalışmak için kullanmayı deniyordu. Meselâ "Ramazanda Orucun Sebep Olduğu Metabolik Değişmeler", "İslâm Ülkelerinde Bilimsel ve Teknik Eğitimin Problemleri." Bu tür tartışmalar toplantıya bir islâmî çeşni getirirken, bilim adamları esas meseleye güçlükle temas ettiler: Müslüman toplumları, müslüman yapan kültür ve değerleri tahrif etmeksizin islâm toplumunun büyük problemlerine, zorlayan ihtiyaçlara çözüm getirmek için bilim ve teknoloji nasıl alınacaktır?

10) Cromm Helm, London, 1979.

11) Bkz. Applied Science for Muslim World Development, Parts I and II, special issue of The Muslim Scientists, vol.10. Nos. 2-3, June-September 1981.

Bazı Müslüman âlimler, garbî bilgi sistemi içerisinde bu soruya makûl, elle tutulur bir çözüm bulunmanın imkânsız olduğu görüşündedirler. Bu görüşün belki en seçkin, en meşhur ve güçlü temsilcisi Malezya Millî Üniversitesinde Profesör Syed Muhammed Al-Nakib Al Attas'dır ve O'nun "The De-vesternisation of Knowledge" adlı makalesi münevver müslüman çevrelerde önemli tartışmalara yol açmıştır. Al Attas, şüphe götürmesine rağmen, ah-lâkî ve değer sınırlarından mücerred garbî bilgi sistemi, İslâmî epistemolojinin antitezidir, iddiasında bulunuyor. Bilginin nötr olmadığını vurgulamak

önemlidir ve bilgi gibi görünen muhteva ve tabiatla karıştırılabilir. Bir bütün olarak alındığında bu gerçek bilgi değildir. Fakat yayımında ve formülasyonunda anahtar rol oynayan unsurlar, medeniyetin psikolojisiyle ilgili algılama entellektüel görünüm, dünya görüşü ve neşir yoluyla yorumdur. Formüle edilen ve yayılan bu medeniyetin karakter ve şahsiyetiyle dağıtılan bilgi; ve bilgi olarak bu şekilde takdim edilen "bilgi" gerçekte öyle kurnazca birleşmiş ki, gerçeğin kendisi mi yoksa toto mu olduğundan başkaları habersizdir. Al-Attas, Ravetz ve bilimin batılı diğer eleştirmenleri ile birlikte, modern

bilim ve teknolojinin temel değerleri olarak, 17. yüzyıl Fransız felsefe hareketiyle aydınlanma çağına değerlerini belirliyor. O, İslâmın, aydınlanma çağına ilk dönemlerinde bilim ve teknolojiye çok katkısı olduğunu kabul ediyor." Fakat bilgi ve rasyonolite ve bilimsel ruh, batı medeniyetinin şahsiyeti ve karakterini şekillendiren diğer bütün elemanlarla mezcedilsin ve karıştırılsın diye, batı kültürünün çarmihına uydurmak için şekli değiştirilmiş ve yeniden kalıba dökülmüştür." Bu füzyon ve mezcetme, dünya görüşünde ve garbî bilgi sisteminin değerlerinde karakteristik bir düalizm ortaya koymuştur. "Öyle bir düalizm ki, uyumlu bir bütünlük içinde halledilemez, çünkü o çatışan ideler, değerler, kültürler, inançlar, felsefeler, doğmalar, doktrinler ve teolojiler, hepsi birlikte, ümitsiz bir kavgada kilitlenen

hakikatin ve gerçekçiliğin her tarafa yansıyan dualistik görünümüyle şekillenirler. Bu dualizm Batı medeniyetinde ve kültüründe devamlı ve içsel bir gerilim ortaya koydu. Bu da daimi olarak keşif, seyahatler üzerinde dayanılmaz bir araştırma ve onları kucaklama arzusu üretti. "Keşfedilen şeyin gerçek amacını gerçekleştirememesi, araştırılan şeyin asla bulunamaması, şüphesinin de devamlı olması nedeniyle seyahat, daimî araştırma, dayanılmaz bir duygu halini aldı. "Değişme", "Kalkınma" "Gelişme" Al-Attas'a göre, bu dayanılmaz araştırma ve daimî seyahatin şüphe ve iç gerilimle teşvi-kinin sonucudur.

Al-Attas'ın görüşünün özü şudur: Garbî bilgi sistemi içinde çalışarak, müslüman bilim adamları ve teknolojistleri, sadece Batı kültür ve medeniyetinin değerlerini ve iç gerilimlerini teşvik etmiş olurlar. Böyle bir bilim ve teknoloji asla Ümmet tarafından içselleştirilemez; bu nedenle de İslâm dünyasında sosyal kök salamaz. Öyleyse İslâmî değerlerden ve epistemolojiden kaynaklanan bir bilimin gelişmesi ve İslâm toplumunun sosyal sorumluluğunda içselleştirilmesi mühim bir zorunluluktur.

Eğer İslâmî bilime hem Müslümanlar, hem de Batı medeniyetince ihtiyaç duyulursa o nasıl sağlanabilir? O nasıl bir bilimdir? İslâmî bilimin nasıl sağlanacağı sorusu, bulunduğumuz pozisyonda, bir dereceye kadar, islâmî bilimin parametrelerini çizmek için, daha ileri araştırmalara ihtiyaç duyurmaktadır.

Müslüman ve batılı bilim adamları, "İslâm ve Batı" Seminerinde İslâmî bilimin çağdaş realizasyonunun, islâmî kültürün temel karakteri olan değer çatısına dayanması gerektiği noktasında anlaşmaya vardılar. Bu değerler nelerdir? Stockholm seminerinde on değer belirlendi: Tavhid, Hilafet, İbadet, İlim, Helâl, Haram, Adl, Zulm, İstislah ve İsrâf. Bu geniş değer sistemi onun bütünlüğü içinde bilimsel araştırmanın tabiatını kucaklar, olayları ve değerleri bütünlendirir ve sosyal sorumluluğu ve mesuliyete dayalı bilgi sistemiyle aydınlık düşüncüyü doğrusallaştırır. Fakat bu değerler, gerçekte ne mânâ ifade ederler ve teknolojik ve bilimsel faaliyeti nasıl biçimlendirirler?

Alışıldığı veçhile "tevhid" kavramı Allah'ın Birliği olarak tercüme edilir. Bu birlik insanın birliğinde, insan ve tabiatın birliğinde, bilgi ve değerlerin birliğinde değerlendirildiği zaman kucaklayıcı, kapsayıcı bir değer olur. Bu değer İslâmî düşünce ve sosyal davranışın özüdür. "Tevhid"den hilafet kavramı zuhur eder: İnsan Allah'tan bağımsız değildir. Fakat bilimsel ve teknolojik faaliyetlerinden dolayı Allah'a karşı sorumludur. Hilâfet insanın hiç bir şeye hususî bir hakkın olmaması ve hakimiyeti altındaki yerlerde bütünlüğü koruma ve devam ettirmeden sorumlu olması demektir. Keza, kahramanca bilim kavramının, sadece ne pahasına olursa olsun fethetmek ve hâkim olmak anlayışının, bu çağda yeri yoktur.

Şimdi, eğer bir insan tamamıyla tabiatı sömürü ve kendi hakimiyeti için bilgiyi araştırmıyacaksa, böyle bir insan pasif gözlemci durumuna düşürülmüş olmaz mı? Aksine ibadet kavramı zorunlu olarak tevhid ve hilafetin farkında olmayı gerektirir ve

gerçek ibadettir ki, bilimsel faaliyetle İslâmî değerler sistemi arasında birleştirici bir rol oynar. "İbadet" veya Allah'ın Birliğini düşünme [(tezekkür) ve (tefekür)] birçok tecelliye sahiptir ve bunların en mühimlerinden biri bilginin kovalanmasıdır.

Fakat her bilginin kovalanması ibadet midir? "Bilgi" kavramı yani İlim-İslâmî çatıda alındığı zaman (bir değer anlamında) üzerinde en çok yazılan ve tartışılan bir kavramdır. İlimin yaklaşık 1200 tanımı vardır. El Kindî (801-873), El-Fârâbî (d.950), El-Bîrûnî (937-1048)'den Gazâlî'ye (d.1111) ve İbni Haldun'a (1332-1406) kadar hemen hemen bütün klasik müslüman yazarlar, bilginin büyük ölçüde sınıflandırmasını yapmışlardır. Genel olarak ilim iki kategoriye ayrılır: Ahlâkî ve moral çatıyı oluşturan açıklanmış ilim; ibadet kavramının zorlanması altında kovalanması bir zorunluluk olan açıklanmamış ilim. Açıklanmamış ilim de iki alt kategoriye ayrılır. Biri her müslümanca ahlâkî ve moral olarak araştırılması zorunlu ilim, yani farz-ı ayn; toplumun bekası için zorunlu ilim, yani farz-ı kifaye. Bu çatıda bütün bilginin ferdi ya da toplumsal menfaat için kovalanması ibadettir. Bilim için bilim yapma kavramına burada yer yoktur. Tamamen faydacı bilim kendi içinde bir amaç olarak reddedilmiştir.

Bilimin sosyal sorumluluğunu ve faydacı olmayan tabiatını belirleyen nedir? Burada helâl ve haram kavramları devreye girer. Yakından bakıldığında, haram bir fert olarak insanı, onun yakın ve uzak çevresini tahrip edici herşey olarak anlaşılmalıdır. Tahrip edici ifadesi fizikî, zihni ve ruhî manâda alınmalıdır. Diğer yandan, ferdin kendisi toplumu ve çevresi için faydalı olanların tamamını da helâl kavramı içine sokabiliriz. Eğer bu faaliyet helâlsa umumiyetle yarar getirir. Fakat bir faaliyet fert için yararlı olmakla birlikte, topluma ve çevreye veya her ikisine birden zarar verebilir. Böyle bir faaliyetin helâl olması adaletin dağıtılma prensiplerine (sosyal adalet) bağlıdır. Haram zulüm yayar. İslâmî değerler çatısı içinde zulüm üç kategoriye ayrılır. İnsanla Allah arasında, İnsanla İnsan arasında, İnsanla nefsi arasında. Bilimsel ve teknolojik faaliyet adaleti teşvik etmek için araştırılıyorsa helâldir. Bunu mukabil, eğer bilim ve teknoloji yabancılaşmayı ve insanlığın bozulmasını teşvik ediyorsa, servetin birkaç elde toplanmasına yarıyor ve işsizliğe ve çevrenin tahribine yol açıyorsa zâlimdir ve bundan dolayı da haramdır. Zâlim bilim ve teknolojinin bir büyük karakteristiği, insanî çevreyi, manevi kaynakları tahrip edip, israf üretmektir. Bundan dolayı da biz onu müsrif bilim olarak kategorileştiriyoruz. Adaleti teşvik eden bilimsel ve teknolojik faaliyet (dağıtıcı, bölüşürücü teknolojiler, halk için bilim)

Meşruluğunu İslâm hukukunun önemli tamamlayıcı kaynağı olan "İstislah" (Kamu menfaati)'den alır.

İslâmî bilimin bir tanımı, Kur'an-î değerlerin çatısı içinde şimdi formüle edilebilir. Bunun İslâmî paradigmaları, tevhid, ibadet ve hilâfet kavramlarıdır.. Bu paradigmalar içinde islâmî ilim "adaleti" ve "kamu menfaatini" yani istislahı teşvik etmek için ilmin bir şubesi olarak faaliyet görür. Keza, İslam bilim adamının sorumluluğu da hem sosyal, hem de mânevîdir. Bu nedenle islâmî ilim Allah'a yakınlığı, bilginin kovalanmasında araç ve amaçları harmonize etmeyi bilginin hem aranmasında ve hem de uygulanmasında sosyal alâkayı tesis etmeyi ve objektif bilginin nötrâliyesini reddetmeyi teşvik eder.

İslâmî bilimin kendi tarihinde bu modele yakınlığı nasıldır? Elbette, El-Râzî (865-925), El-Bîrûnî ve İbni Haysem (d.1038) gibi âlimlerin ferdi çalışmalarında bu bilim modeli önemli ölçüde görülebilir. Fakat bu modelin kolektif bir suur uyandırdığından emin değiliz. Çünkü İslâm bilim tarihçileri bilimsel gayretlerinin çoğunu İslâmî bilimin nasıl geliştiğini ortaya koymaya harcamaktan çok pul toplamaya harcadılar.

Tarihî delilin yokluğu ve İslâm dünyasının da bir asra yakın zamandır, Batı Hukukunun boyunduruğunda olduğu günümüzde, bu modelin işlerliği nasıl gerçekleşir? Müslüman karar alıcılara israf ve zulüm teknolojisini aktarma ve ithal etmekle mutlu olmaları gerektiği ne zaman emredilmiştir?

Bu şartlar altında bile haklılıklarını İslâmî bilim paradigmalarından alan kurumlar geliştirilebilir ve İslâmî bilim gerçekleştirilebilir. Çünkü bu modelin unsurları içselleştirilebilir ve İslâm dünyasında kök saldırılabilir. Bir başka deyimle İslâmî bilimin kurumsallaşması, zalim bilime ve teknolojiye ve onun sosyal ve politik sonuçlarına karşı silahlanmada etkin olabilir. Bu tür kurumların nasıl geliştirileceği ise çok fazla araştırmaya ve temkinli olmaya ihtiyaç gösteren bir meseledir.

İslâmî bilimin tanımından da anlaşılacağı gibi, garbî bilimin tamamı İslâmî değerler çatısı dışında değildir. Meselâ uygun teknoloji fikirleri, yerli kaynakların yönetimi, yenilenebilir enerji kaynakları v.s. hepsi saf islâmî görüşün içine düşer. Bundan başka adaleti teşvik etmek için kovalanan bilgi ve çalışmalar, hastalık ve insan sefaletini azaltmaya yönelik tıbbî gayretler, açlıkla mücadele etmek için tarımsal araştırma ve geliştirme çabaları, çevreyi koruma, teknolojinin zâlim etkilerinin önlenmesi için teknolojiyi değerlendirme gibi faaliyetler otomatik

olarak islâmî bilimin bir parçasını oluşturacaklardır. Fakat öjenik ve sosyobiyojji gibi insan ırkının islahı ile ilgilenen ve belli taassupları ebedileştirmeye yönelik bilimsel ve teknolojik gelişmeler, el-

bette islâmî değerler çatısının dışında kalacaktır.

Garbî bilim ve teknolojinin ve sosyal olarak sorumlu görüşlerinin teşviki de, islâmî bilimin tam olarak filizlenebilmesi için bir ortam yaratabilir.

ZÜMRÜT İŞ KUYUMCUSU

Mehmet ŞAFAK

Tel: 11 76 55

Anafartalar Cad. Köklü Kuyumcular Çarşısı 14/13 • ANKARA